

ЦРКВА СВ. НИКОЛЕ У МАРКОВОЈ ВАРОШИ КОД ПРИЛЕПА

Многобројне црквице мањег обима, чија сврха данданас није сасвим јасна, у средњевековним варошицама честе су појаве. У Охриду данас мање црквице стоје у двориштима или у споредним улицама, а некада су можда чиниле целину са другим зградама, које су сачињавале двор каквог властелина или црквеног јерарха. Има малених цркава у већем броју и на местима, где су некадашње насеобине одавно у рушевинама: тако у старом Велесу и у Жеглигову. Средњевековни Прилеп, данашња Маркова варош, такође је сачувао пет мањих цркава у самом насељу, а шеста се налази у кршу изнад вароши, у манастиру Св. Аранђела. Нешто више удаљен је манастир Трескавац, чија црква не спада у ред набројаних. Доње црквице су различите величине, најмања је готово капелица; три су једнобродне и засведене полуоблицом, а две су централне од којих једна, посвећена Св. Димитрију, данас служи као парохиска црква а друга, Св. Атанасије, је у развалинама.

На месту данашње Маркове вароши некада се је налазила античка насеобина, чији су многобројни остаци нађени у том крају, а неки се и данданас налазе у зидовима каснијих зграда. Име античке вароши није познато. У новије време Др. Балдуин Сариа на месту Маркове вароши претпоставља станицу *Ceramiæ* на путу Стоби—Хераклеја, али за ову хипотезу не пружа сигурне доказе¹. Чак више није ни вероватно, да је античка Маркова варош уопште лежала на споменутом путу.

Од средњевековне насеобине, сем споменутих цркава, није се ништа сачувало. Према Ђорђу Акрополити цветала је још у XIII стол.² На врху фантастичких гранитних стена изнад Вароши, виде се још остаци старог утврђења, званог Маркова кула. У том комплексу за време светскога рата бугарска војска је открила остатке једног Митреја, који је касније уништен.

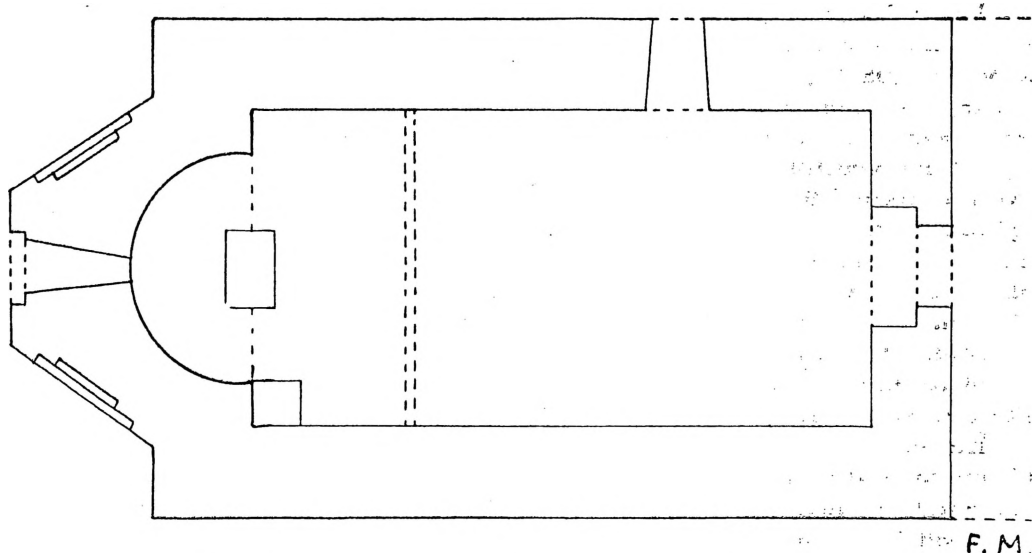
Маркова Варош, коју народна песма велича, у средњем веку била је много већа него данас. Према томе и број њених цркава био је већи. Народ и данданас спомиње цркву Св. Луке, а у повељи, којом је цар Душан обдарио манастир Трескавац, спомињу се цркве Св. Јована Претече (Продром), Св. Георгија, Св. Врачева, Св. Теодора и Св. Димитрија, док је била већ онда у рушевинама црква Св. Варваре.

О постанку сачуваних цркава у Марковој вароши постоји мало података. Манастирска црква Св. Аранђела, задужбина краљевића Марка, није датирана али је њена првобитна зграда настала још у ви-соком средњем веку. Из времена постанка или мало касније су фрагментарне фреске у њеном олтару. Натпис о коме пише Јордан Ива-

1) *Dr. Bal. Sarica, Ceramiæ — Deuriopos* (Mitteilungen des Vereins klassischer Philologen; Wien 1925, str. 34). — *Ф. Месеснел*, Старохришћанска базилика у Суводолу (Годишњак Музеја Јужне Србије I-1937, стр. 70).

2) *П. Н. Милоковъ*, Христ. древности Запад Макед. (Извѣстия Р. А. И. вѣ К. 1899) стр. 125.

нов³⁾, односи се на год. 996, ако је његово читање правилно. О *Св. Атанасу* немамо писмених података. Миљуков је видео остатак натписа, а у зидовима има грчких фрагмената и стубови су, према изгледу, античког порекла. *Св. Димитрије*, вероватно из XII или XIII стол., показује знаке каснијег преправљања. Првобитни његов живопис изгубио се под слсјевима креча и најновијих зографских производа. Две мање црквице, *Св. Петар*, можда из XIV стол. и *Св. Пречисћа*, датирана у год. 1438, чине грађевинску групу са *Св. Николом*, најинтересантнијом црквицом у Марковој Вароши. Оне су наиме једнородне и малих размера, док су цркве *Св. Атанаса* и *Св. Димитрија* централно диспониране, са куполном конструкцијом. По својој живописној спољашности највише привлачи црква *Св. Николе*, а и њен архитектурни тип за ове крајеве је доста необичан.

Сл 1. Основа цркве *Св. Николе* у Марковој Вароши.

Св. Никола подигнут је на нешто експонираном месту, а около се налази мање гробље. Источни део црквице висок је и солидно грађен, али је на западу касније дозидана ниска и широка препрата, од трошног материјала. У висини од три метра на јужном зиду примећују се остаци некаквог призиданог крова, у дужини од 2,50 м. На том месту зид је малтерисан, са остацима фресака.

Терен око цркве данас је доста виши него што је био првобитно, па се зато два пута спушта унутрашњи ниво: при једном улазу у препрату на југу и при улазу у саму цркву, где грубе степенице чине прелаз у првобитни патос. Судећи по ниским вратима, ниво препрате повишен је касније, као и ниво земљишта око цркве.

У самој црквеној згради налази се неколико античких старина, чија провенијенца је сигуран доказ за некадашњу античку насеобину у Марковој Вароши. У препрати раније су се налазиле две аре, једна са грчким натписом, друга без натписа⁴⁾. Данас су ове аре у лапидарију Музеја Јужне Србије у Скопљу. Део једне античке аре узидан је у десном доворотнику, близу патоса. Пошто је врло често прекречаван, тешко се распознаје његова декорација, коју на углу чини овнујска глава, а испод ње две гирланде. Б. Сариа спомиње један византијски капител,

3) *Йорданъ Ивановъ*, Български старини изъ Македония. 1908. бр. 42.

4) *Б. Сарий*, Археолошка истраживања у Јужној Србији (Старинар 1924—25, стр. 105).

а Миљуков⁵⁾ га је описао као импост, са крстом, две рибе и две тице. Данас тога капитета више нема у цркви. У олтару за опрему су употребљени антички остаци; часна трпеза је плоча од камена, положена на античку ару, а лево, испред бочне апсиде, као проскинитар, употребљен је део античког стуба, чија база служи као капител. У патосу цркве има више мермерних плоча а и у зиду цркве налазе се и антички квадери.

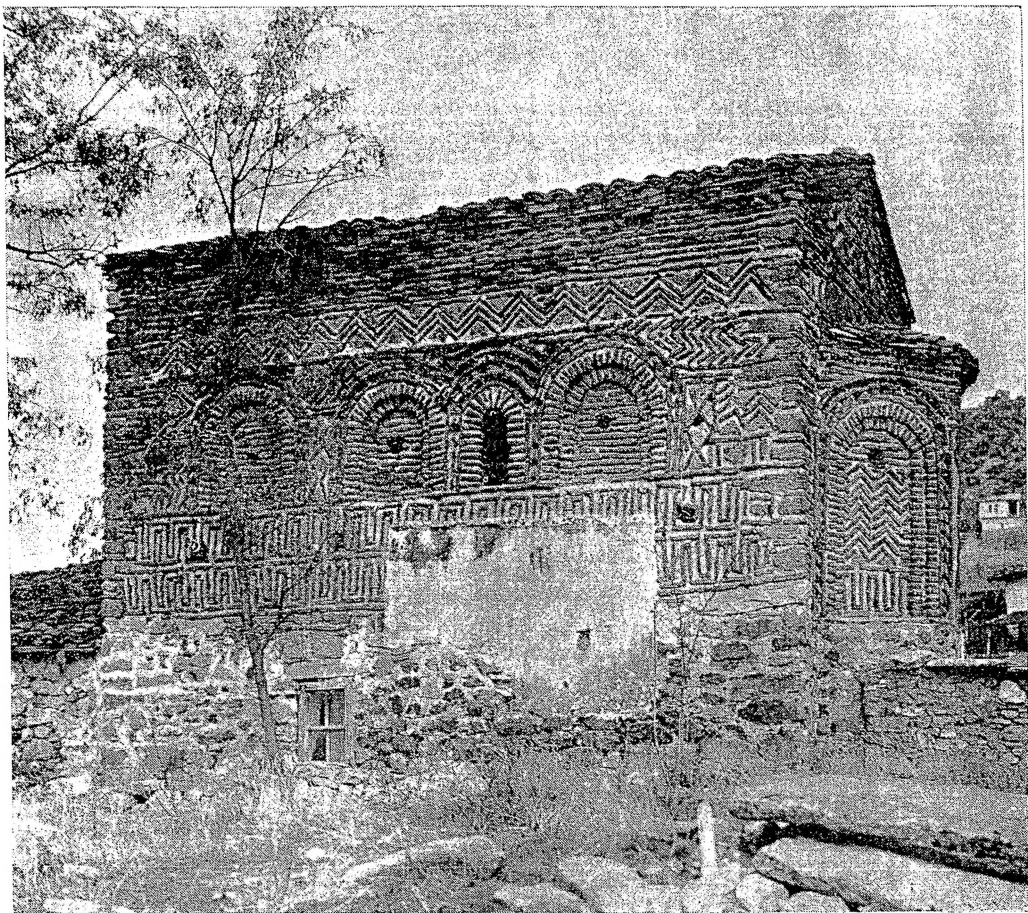

Сл. 2. Црква Св. Николе са запада, са препратом и фрескама.

Основа цркве Св. Николе јесте једнобродна, са једном полукружном апсидом обележеном споља са три странице. Једини улаз јој је на западу, али у северном зиду има јасних трагова једног зазиданог улаза.

5) Христијанскиј древности, стр. 125.

Бочне апсидице, у виду ниша, не излазе из грађевинског тела. Црква је засведена полуоблицом, а апсида полукугластим сводом. Зидови су веома високи што се нарочито осећа због теснога простора. Дужина брода износи 6.80 m, ширина 3.15 m, дубина апсиде 1.15 m. Црква је доста мрачна, јер светлост прима само кроз једну тесну линиу и ниско постирани прозор у јужном зиду и кроз накнадно пробušени прозорчић у северном зиду. И ту је на одговарајућем месту пре била отворена лина, али је касније зазидана врло грубим камењем. У олтару је првобитни прозор главне апсиде у најновије време проширен и тиме искварена спољна декорација зида. Исти је случај и са оквиром јужнога прозора. Није сигурно да ли овај прозор није био првобитан улаз, ачалоган зазиданим вратима у северном зиду.

Сл. 3. Црква Св. Николе са југа.

Спољни облик цркве је потпуно јасан, без икаквих архитектонско-пластичких декорација или тектонских планова. Четвртасти простор унутрашњости изражава се нерасчлањеним спољним зидовима, а полуобличасти свод покривен је седластим кровом. Испод крова на све четири стране је венац од опеке, али стреје скоро нема. Једини пластични део јесте пространа апсида, нижа и покривена врло ниским кровом.

Највећи чар спољашности Св. Николе јесте ванредно живописна декорација његових зидова, изведена у керамопластици. Иако нема велике разлике између појединих зидова, ипак је западни зид наглашен као главна фасада.

Цео доњи део зграде грађен је од полутесаног камена, без икаквих

декорација или бар правилности у изради. Овај доњи део зидова данас иде до висине око 1.50 m на југу, док је на северу нешто нижи. Терен је овде још виши, него на југу. У истој висини на свим зидовима почиње декорација од опеке. Углови зидова су обележени тесаницама од пешчара, а скоро сва остала површина покривена је опеком.

Орнаментација је раздељена на два појаса, али је западна фасада нешто друкчија. Ту је доњи појас прављен од редова ситних тесаника, проређених водоравно и усправно првеном опеком. Други појас има две плитке, степеничasto удубљене, нише, малтерисане и украшене фрескама. Горњи оквир ових заокружених ниша чини један зупчасти венац од опеке, а лево и десно од њих израђен је по један крст, у истој техници. Изнад левога крста продужен је опечни венац у облику цик-цака и чини му кров. Десни крст је без њега. Горњи појас, који већ заузима један део калкана, декорисан је у средини једним слепим прозором, коме су са сваке стране додата по два нижа полулука. Лево и десно два цик-цака допуњују простор, а изнад њих је водораваи појас косо положених опека. Само троугаоно поље изнад слепога прозора попуњено је дијагоналном мрежом, чији су отвори испуњени мањим квадратима. Венац испод крова пластично завршава ову, скоро сасвим површинасту декорацију.

Јужни зид показује три водоравна појаса опечне декорације. Доњи појас, више каменитог приземља, има два паралелна меандра прилично редукованог облика. Средњи, најшири, појас с краја сваке стране декорисан је цик-цак шарама и ромбима, а у средини скупљене су три слепе аркаде са врло плитким степеничастим удубљењем. Размак између појединих лукова није једнак. Између првог на западу лука и другог понављају се ромби, а између другог и трећег је мањи лук, са прозорским отвором. Сваки лук има оквир од зупчастог венца, а мањи око отвора има још две линије изнад венца. Поља унутар лукова су сва испуњена водоравно положеном опеком. У њима се налазе мањи квадратни отвори, вероватно за греде. Изнад слепе аркаде, која треба да маркира прозорску зону, једна бордура са три паралелна цик-цака завршава декорацију јужног зида. Изнад ње, све до кровног венца, леже водоравно положене опеке.

Цик-цак бордура иде и преко источне фасаде, више апсиде. Она се још два пута понавља и испуњава калкан. Поједине странице апсиде обрађене су у виду слепих лукова са плитким степеничастим уступањем према дну. Оквир и овде чини зупчаст венац, а поље, доле понавља меандар, испуњено је паралелним цик-цаком а полукружни део водоравном опеком. Око повећаног прозора сва је декорација грубо покривена малтером.

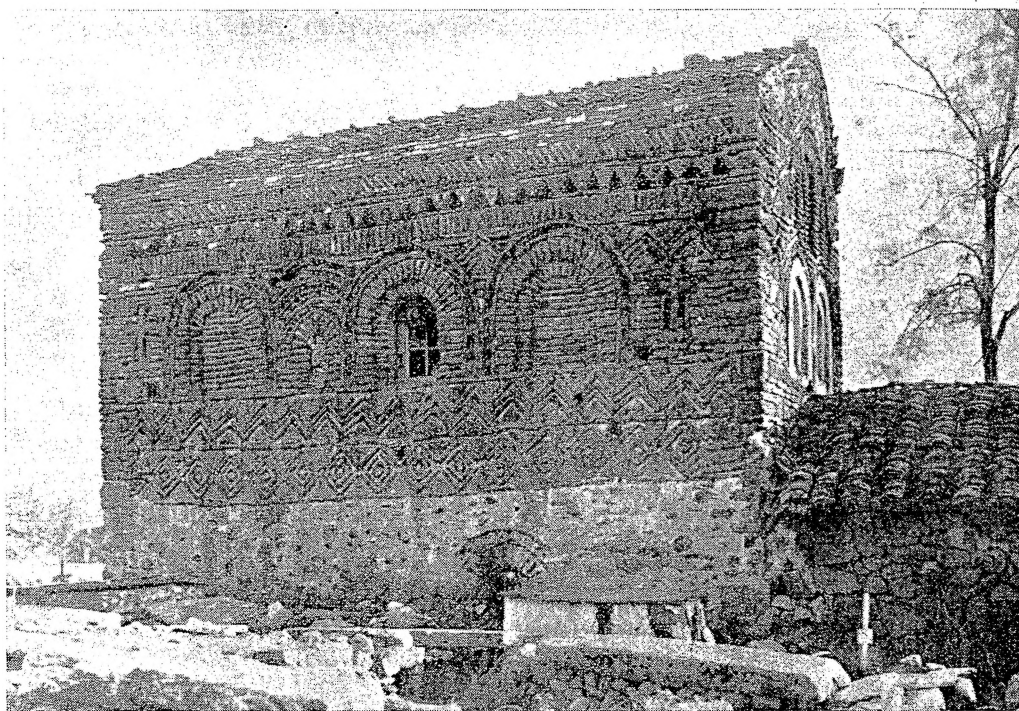
Најбогатије је украшен северни зид. И овде је композиција геометријских шара раздељена на три водоравна појаса. Доњи појас, за разлику од јужног зида, показује две различите шаре: доња испуњени ромби, а горња троструки цик-цак. Средњи појас је декорисан аркадом аналогно јужноме зиду. Источни крај има крст, израђен од опеке, а западни скоро једнак крст са два цик-цака у виду балдахина. Прозорски отвор накнадно је зазидан ваљда у оно време када је поље средњег лука отворено и испуњено прозором. Мање четвртасте рупе и овде су вероватно служиле за греде.

Горња бордура је састављена од три разне водоравне шаре. Бордура доле почиње са паралелним усправним опекама, у средини је једноставан цик-цак а завршава косо положеним паралелним опекама. Водоравне опеке чине прелаз ка поткровном венцу. У доњем делу зида, грађеном од камена, око зазиданог улаза израђен је опечни рам са зупчастим венцем, али је тај лук сасвим при земљи због високога терена.

На северној, као и на западној фасади, на многим местима испао је малтер између појединих опека, што тражи хитну оправку овога заиста ретког споменика.

Сва описана декорација израђена је помоћу нарочито танке опеке, чији је формат удешен за поједине шаре. Контуре крстића на западу и северу испуњене су нарочитим керамичким чашама. Геометријска декорација је извршена прилично прецизно. Опека затворене боје усађена је у местимично доста широк слој светлог малтера и тимествара веома живописан утисак. Кров цркве је покривен ћерамидом, а својом бојом веома слабо се одваја од декорације зидова.

Ванредно јасна кубична форма цркве Св. Николе, којој је додата једина апсида на истоку, а коју иначе не поремећује ни најмање пластично разумевање, изразито венац испод крова и његов седласти облик

Сл. 4. Црква Св. Николе са севера.

чине утисак неке *кристалничке* форме, сазреле можда давно пре зидања ове малене цркве у средњевековном Прилепу. Тражећи упоредни материјал помишљамо нехотице на малене базилике у Костуру, чији високи централни бродови не само што показују сличне пропорције и скоро идентичну обраду венца и крова, него имају нечега сличног чак у керамопластичкој декорацији. Али грађевински тип костурских црквица је ипак у основи другојачи: оно су тробродне базилике са препратом, у Прилепу је једнобродна просторија. Само, ако апстрахујемо ниске побочне бродове, добијамо сличност у форми главног брода. Према Millet-у⁶) три костурске базилике Св. Стевана, Св. Анаргира и Св. Гаксијарха јесу грађене у XI стол. Посматрајући високи централни брод прве и последње долазимо до закључка да њихов облик иде далеко на траг, у антику, и да веома убедљиво репродукује форму античке куће или мањег храма. И данданас је сачуван овакав архитектонски пример

6) Gab. Millet, L' école grecque dans l' architecture byzantine. (Paris 1916).

у катакомбном крају Рима, у некадашњем античком храму, сада цркви San Urbano alla Caffarella. Слична формална традиција, као у црквицама у Костуру па и у Св. Николи Прилепском, и данас живи у провансалској сељачкој кући.

Упоређена са костурским базиликама, црква Св. Николе претстављала би редуковану грађевину, без побочних бродова. Пошто је она млађа од костурских цркава, оваква редукција не би била сасвим неразумљива у доба, када се граде малене и мање компликоване грађевине. Али нас нешто упућује на могућност, да је и Св. Никола имао своје побочне бродове, а то је велика висина садашње цркве, рачуната изнутра. За ову претпоставку говори и декорација фасада, јер она не почиње од темеља, него у висини, која и поред повишеног терена не одговара идеји садање грађевине. У случају, да је црква Св. Николе имала побочне бродове, они су били ниски, а изгледа да су били просторно самостални и да су били у вези са простором првобитне пре-

Сл. 5. Светитеља доњег појаса на јужном зиду.

прате. Јасност по том питању могла би донети само сонда до темеља цркве.

Данданас црква Св. Николе својом чистом формом, а још више својом живописном, површинастом, декорацијом изненађује посетиоца и поред својих малених димензија. То је било тако и раније, када је на пр. архимандрит Антонин објавио своје путописне белешке и назвао ову црквицу »скупопеном играчком«.⁷⁾ То је било год. 1865. Тада је имала црква још и других особина, на које ћемо се вратити.

Споменули смо већ остатке фресака на једноме малтерисаном пољу јужнога спољнога зида. Горња ивица завршена је једним малим карнизом од малтера и комадића опеке, а његова површина је декорисана врло прецизним фреско-орнаментом. Леви, мањи, део малтерисаног поља

⁷ Св. Н. Новаковић, Српске старине по Македонији. (Споменик С. К. А. IX-1891, стр. 23).

и данданас показује трагове неке религиозне сцене, са мањим фигурама, од којих се на плавом фону види фигура једнога светог ратника, као и натпис на десној страни: MEΓA . На десном, већем, пољу су веома слаби трагови две стојеће фигуре, а између њихових глава је бео траг исцрпелог натписа. Пошто су ове фреске одавно изложене јаком сунцу и киши, њихове су боје скоро сасвим испране. На западу, у две плитке нише, насликана су два попрсја: у левој ниши је Богородица, у десној Христос. Обе фреске су највише страдале од удараца каменицама. На њиховом оквиру се је сачувао веома прецизан орнамент чисто текстилнога изгледа.

Улазећи у препрату, ниску и трошну, изнад врата у цркви на западном зиду видимо велико попрсје Св. Николе, насликаног *al' fresco* у плиткој ниши широкој 1.50 m. Кров препрате иде тесно изнад ове нише, која са мало пре поменутим нишама чини декоративну целину. Мада је и фреска Св. Николе много страдала од каменица, она је боље сачувана од осталих на фасади. Лево од светитељеве главе је натпис: O|A|N|O|C| , а десно: O|N|A|O|S| У десном доњем углу пише: $\text{π|μ|ε|λ|ε| ρ|α|β|α| σ|κ|ε|ρ|ε| ρ|η|μ|ι| τ|ι| ρ|α|}$. Доњи натпис изгледа мало освежен. По стилу фреске судећи, настала је у XIV стол. На оквиру фреске насли-

Сл. 6. Свети Архиејерј на северном зиду,
у олтару.

кан је меандар наранџасте боје на црвеном фону. Светитељ је насликан фронтално. Он држи књигу у левој руци а десницом благосиља. Јако стилизовани контури одлично служе декоративноме утиску фреске.

Раније је био у самој цркви још један натпис, коме се сада је-два још види траг. Забележио га је архимандрит Антонин фрагментарно, како је тада изгледао: $\text{† ανις} \dots \text{ετους, swz (= 6807 = 1299) μνη φεβο} \dots$ Натпис је важан због датације цркве, која према њему потиче из краја XIII стол. Рђава навика, да се уочи празника црква кречи, учинила је крај овог натпису написаном изнад јужног прозора.

Унутрашњост цркве Св. Николе и данданас је покривена фрескама. Због висине зидова а теснога простора тешко се фреске посматрају, а нешто су и страдале. Највећу штету претрпеле су од влаге, која је проузроковала велике беле мрље и магловитост боја. То се нарочито осећа у средњој висини зидова.

Доњи појас фресака сачињавају светитељи читавих фигура. Доњи делови, до колена фигура, прекречени су. На југу, до иконостаса, насликан је Св. Никола, урамљен црвеним оквиром. Даље су насликани оба Св. Теодора као млади ратници. После прозора, на чијем источном зиду је мала фреска Св. Параскеве са црвеном пенулом, насликани су на зиду Св. Прокопије, онда старији ратник без натписа, а последњи је Св. Романос. На западном зиду лево од врата су насликани Св. Константин и Јелена, десно Св. Кузман и Дамјан. На северном зиду горњи оквир доњег појаса јесте нешто нижи, него на осталим зидовима. На почетку зида нарочито су видљиве последице влаге: фигуре покрива

бела плесан и даје им нејасан изглед. И натписи су већином пропали. Први светитељ је млад, са танким крстом у десној руци, а левом држи мач испред ногу. Други, такође млад ратник са копљем у десници, јесте Св. Георгије. Ту долазе зазидана врата. Око њих насликан је црвени оквир, а горе је поље са једнаким орнаментом, као и изнад западних врата. Нови зид је закречен, а даље према истоку, виде се више креча само још главе: прво је насликан Арханђел са крилима и мачем, даље је глава Богородице, нагнута према Христовој глави, а последња је глава Св. Јована Претече, који такође гледа у Христа.

У другом појасу насликане су сцене Христовог страдања. Почевши са сликом на источном крају јужнога зида, у олтару, прво је насликано *Јудино издајство*. У средини је Христос, на левој страни стоји Јуда млад и голобрад, у жутој хаљини, веома лепа фигури. Око њега, лево од Христа а иза њега стоје војници, са разним оружјем. Група се диже према позадини. Десно клечи у првом плану Св. Петар на Малху и сече му уво. Друга фреска претставља *Христа пред Пилатом*. Испред аркаде у позадини на левој страни стоји Христос пред групом света, у којој се један мушкарац одликује првеном капуљачом. Пилату, који седи на престолу, један младић сипа воде на руке, а он је окренут групи Јевреја, који сви носе једнаке црно-беле мараме на глави, као и он. У горњем делу ове фреске боје су ослепеле док су детаљи на доњој нивици веома јасни. *Ругање Христа*. Христос се налази у средини групе а са сваке стране по један човек трубом му труби на уво. Група се диже позадини, а напред као у молитви клечи двоје деце. *Христос иде на Голготу*. Напред иде старији мушкарац и носи крст, у средини стоји капетан и води Христа везаног конопцем око врата, позади га гура војник. Група Јевреја са марамама на главама иза ове сцене.

Сл. 7. Леви анђео у апсиди.

На западном зиду прво је претстављен *Улазак на крст*. На керамичком патосу у гомили земље усађен је крст, а с леве стране присложене су мердевине, помоћу којих се пење Христос на крст. На десној страни налази се група Јевреја, са црно-белим марамама на глави и гледају у Христа. Двојица брадатих људи руком показују Христу да пожури. До ове фреске је *Распеће*. Патос је опет од керамичких плочица са разним шарама. На левој страни стоји Богородица са Св. Јо-

ваном и женама, на десној пак капетан и Јевреји. Изнад крста са ра-
запетим Христом са сваке стране насликан је по један мали анђео, ле-
тећи по ваздуху.

Циклус фресака продужује се на северном зиду. Прво је пасли-
кано *Скидање са крста*. На истом патосу насликана је једнака сцена-
рија. На левој страни стоји иста група жена, без Јована. Њихова лица
сва показују велику жалост, изражену изразитим гримасама. На лестви-
цама, које су прислоњене уз крст, стоји Јосиф и држи Христово тело преко
појаса. Само тело нагнуто је награв; Христову десницу милује и љуби
Богородица, а левицу Јован. Испод крста десно клечи Никодим и че-

Сл. 8. Десни анђео у апсиди.

кићем избија ексер из Хри-
стових ногу. На овој сце-
ни мемла проузроковала је
доста белих места, а и бо-
је су ослепеле. *Облакива-
ње Христa*. На левој стра-
ни стоји крст, а испод њега
три жене: лева седи, сред-
ња стоји, а десна подигла
је руке плачући. У вазду-
ху два анђела. На патосу
стоји постела, на којој ле-
жи голи Христос. До ње-
гове главе Богородица га
љуби, његову десницу ухва-
тио је Јован, а поред ногу
нагиње се Никодим, док Јо-
сиф Ариматијски стоји по-
зади пред стеном. Доњи
део ове фреске јако је опште-
ћен од влаге, бео је, а боје
слепе. Три главе, две жен-
ске и Јосифова, добро су
очуване. *Жене на гробу*.
У средини композиције на
саркофагу седи анђео са
крилима, у белој хаљини
и држи штап у руци. Лево
и десно од саркофага је
стена, гроб са покривачем
налази се у стени на десној
страни. Са леве долазе три
жене-мироносице, са ним-
бовима, које анђео гестом
упозорава на празни гроб.
Десно доле насликана је

група доста малених војника у шлемовима. Целокупна композиција је
веома мирна и фигуре достојанствене што нарочито вреди о анђелу. На
жалост њу је прилично покварила влага и проузроковала беле мрље.
Последња сцена на северу јесте *Христос у Аду*; она се налази већ у
олтару. Она је највише страдала од свих и скоро сасвим је изгубила
боју тако, да је тешко и препознати њену садржину. Композиција је
потпуно симетрична, а најбоље се виде детаљи при дну.

Цео овај појас фресака има поред квара од влаге и некако мутне
боје, као да су фигуре, а нарочито лица, касније пресликане. Исчезли
су детаљи, у првом реду пак чврста линија цртежа и контура, којом се

одликују фреске горњег појаса. Њихове чисте и јасне боје стварају извесан пластични утисак, који су доње фреске изгубиле: лица изгледају површинаста, сликана са неизразитим мутним тоном, одговарајућим пре масној боји него фресци.

Прве сцене другог појаса, на јужном зиду, такође су јако страдале од влаге. Прва слика је *Рођење Христово*, са деветом у покрову, друга је *Срећење*. Ова је фреска у својој левој половини поцрнела и пуна прашине, а компонована је тако, да се у њеној средини налази тесни прозор јужног зида. Десно од прозора насликани су Богородица и Јосиф, веома студиране, фине фигуре, од којих се истиче својом пластичношћу Јосиф. Он је нагнуо главу, а првобитни цртеж је сасвим изразит. Идућа слика, *Крштење Христово*, није сасвим симетрична: Христос је ван симетрале тако да је десни део композиције већи. Јован Претеча насликан је као анђео са крилима стојећи на камењару, сасвим маленога раста. Десно од Христа клече четири анђела са крилима, један иза другог и чине ванредно хармоничну групу од четири идеално лепе фигуре. Њихова лица цртана су пластички, са топлим тоновима првобитног живописа. *Васкрсење Лазарево* састављено је од две групе: на левој страни стоји Христос на челу апостола и великим гестом позива Лазара, а код његових ногу клече његове сестре. У средини стоји старац раширених руку, по изгледу један од апостола, а десно стоји Лазар повијен покровом пред групом Јевреја са типичним марамама црно-беле боје. Нарочито фини су изрази апостолских глава, добро очуваних, док је на десној страни један део малтера отпао. Група Јевреја састављена је од доста изолованих фигура, све изразитих типова.

На западном зиду у овој зони преко читавог зида насликано је Успење Богородице, пуно прашине и нечистоће. Композиција је традиционална, велики број фигура испуњава читаву површину, само на десном и левом крају примећује се мања архитектура.

Фреске на северном зиду почињу *Уласком у Јерусалим*. С леве стране пред групом апостола на магарици јаше Христос, а на десној стоје Јевреји испред варошке капије. Варош се налази на узбрдици, оклопљена високим зидом и кулама, слична италијанским средњевековним градовима. Апостоли прате Христа, а међусобно веома живо разговарају. Средњи део идуће фреске, која претставља *Прање ногу*, уништен је када је пробушен полукружни прозор. На левој страни остао је Христос са једним апостолом, а изнад прозорског отвора виде се још темена апостолских глава, распоређених у луку. Суседна сцена *Тајне вечере* компонована је с обзиром на првобитни тесни прозор, сада зазидан. Сто је композиран у луку тако да до прозора седе два апостола са леђа. Христос се налази на десној страни. Ова композиција по својој живој експресији спада међу најбоље читавог циклуса. И она је доста потамнела. Крај ове зоне чини *Гетсиманска бањина*. У целини ова је фреска много страдала. При доњем крају лево лежи један апостол паралелно са оквиром. Он је једини сачувао свој пластични изглед. Више њега седи други апостол са главом наслоненом на руке, које је лактовима упро о колена. Ове две фигуре сведоче о доста сигурном познавању анатомије и тежњи за изражавањем компликованих поза. Западни зид, у полукружном пољу изнад Успења Богородице, декорисан је веома мрачном фреском *Преображења*.

Олтар сам исто је живописан. Доњи ред сачињавају Св. Архијејеји, по два на северном и јужном зиду. (Први северни је страдао због нише, коју су касније удубили на месту његовог тела). На источном зиду, у бочним нишама насликан је лево Св. Стеван Првомученик а десно неки столпник. У другој зони на свакој страни насликан је по један светитељ. У трећем појасу с лева се налази арханђел Гаврило, а

с десна Богородица композирани у смислу сцене Благовести. Горње, полукружно поље, закључено је фреском *Силаска Духа Светог*, композираном у два реда: средину чини фигура Богородице, а у два лука до ње се ређају апостоли и анђели. Главна апсида почиње у доњем реду са *четири Архијереја* који се нагињу Агнецу. Све фигуре овога појаса јако су исцнелеле. У другом појасу на свакој страни прозора насликан је по један *анђео* у $\frac{3}{4}$ профила, како покривених руку трчи у правцу прозора. Њихове монументалне фигуре имају јаким линијама веома живо обрађене драперије скоро беле боје, а иза њих насликана су велика, карактеристично бојадисана крила. Лица и горњи делови ових фигура као да су пресликани мрачним, неутралним тоном. Позадина је потпуно мрачна. У конхи апсиде у виду попрсја насликана је *Богородица виши од Небеса*, у великим размерама-фигура је фронтална, раширених руку и делимично је касније пресликана. Ипак, фигуре у олтарској конхи остављају доста јасан утисак првобитнога живописа, црганог крупним и снажним линијама а сликаног чистим бојама.

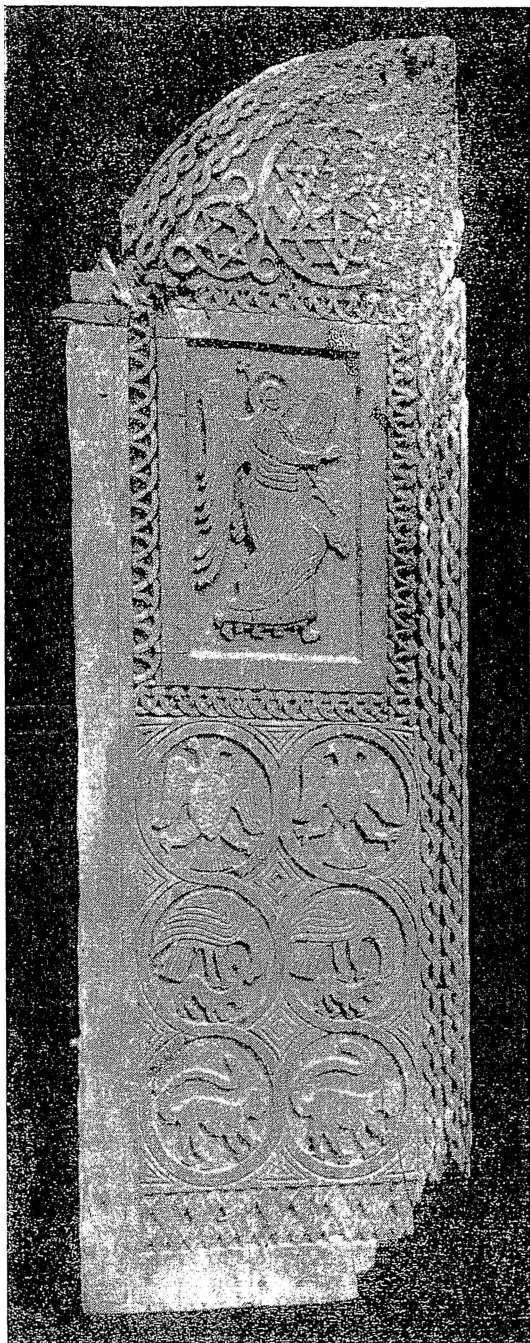
Сл. 9. Пророци на своду Св. Николе.

Полуобличасти свод цркве по дужини је разделен једним меандром на два једнака поља. Меандар је сликан у пројекцији, а у оранжним и првеним тоновима. У свакој половини на модрој основи насликано је осам пророка, већином старијих људи са брадама. Главе су им окренуте према меандру тако, да чине снажан утисак на посматрача, коме сметају једино дрвене стеге на почетку свода. Фигуре пророка су насликане у заносним позама, као да воде разговор или слушају глас некога невидљивог говорника. Око главе су им нимбови, а у рукама држе свиткове исто тако варијираним гестовима, као што су нешаблонске и њихове позе. И на своду је на неким местима отпао малтер и оштећен је живопис.

Стање живописа, како се види већ из подробног описа, није најбоље. Највећи квар проузроковала је влага која се највише појављује

на северном зиду, до приличне висине затрпаном земљом. Даље су фреске већим делом покривене прашином и чађи. А у последње време су фреске на једном делу јужнога и севернога зида страдале од људских руку које су у најбољој намери, да успоставе чистоћу, кречом премазале трагове старог натписа и доње делове светитељских фигура. На тај начин највише је страдала *Дејисис*. Треба нарочито упозорити на овај случај, да би се евент. спречило и даље штетно дејство сувише велике ревности необавештених жена. Други појас фреска раније је, бар на неким местима, пресликан. Ипак се не може тачно утврдити које су промене настале због пресликавања док нису фреске у потпуности очишћене. Тада ће се у целини видети њихова велика уметничка вредност, коју сада можемо наслућивати само на основу не баш великог броја детаља.

Првобитни живопис савремен је постанку цркве и као рад из самог краја XIII стол. веома је занимљив као стилски прелаз у споменике XIV стол. Монументалност насликаних сцена је знатно редукована с обзиром на српске фреске у западним крајевима. Осећа се јасна тежња за што многобројнијим илустрацијама Христовог живота и страдања, што је разлог за слике мањих димензија, а саме композиције су састављене од повећаног броја фигура, чија је величина сразмерно умањена. Поједине фигуре су насликане у јаком, по некада неочекивано експресивном покрету, а физијогномије, иако доста изразите, показују извесну идеализованост употребљене са претераним гримасама XI и XII стол. Људска фигура је и поред промене у погледу динамичке употребе прилично пропорционисана и грађена помоћу веома изразите линеарности. При томе је функција боје потенцирана: осећају се веома топли тонови, особито при моделирању лица, а и у драперији уопште. Образи су скоро без изнимке сликани помоћу танких црвених линија, што даје њиховом изгледу велику живахност. Архајски су анђели у олтарској апсиди: њихове хаљине су исцртане јаким линијама, а хладног су тона. Ипак су баш те драперије једна од најјачих карактеристика овога живописа:

Сл. 10. Лево крило старих Светих Двери.

Гласник Скопског научног друштва XIX

њихова барокна усталасаност пуна је динамике и некога логичнога живота, који у свом линеарном изразу надовезује на прошлу епоху. За правилност наше датације говоре и неки иконографски детаљи, као на пр. настајање једнога програма блиског програму живописа у XIV стол. Бели фелони светих архијереја у олтару украшени су великим, црним крстовима, са белом средином. Поједине сцене по свом иконографском саставу стоје на прелазу између иконографије XII и XIV стол: број фигура је повећан, али ексклузивност изражавања садржине помоћу фигуре ублажена је илустрирањем помоћу и других елемената, а нарочито архитектуре, која још није постигла сву каснију фантастичност. Већ по овим кратко напоменутим карактеристикама видимо, да ће очишћени и рестаурирани живопис цркве Св. Николе пружити важан споменик за познавање прелаза у живопис XIV стол. Сви његови натписи, као и натпис у олтару изнад двојице анђела, јесу грчки.

Сем живописа, црква је била некада опремљена и другим уметничким делима. Њен првобитни иконостас данас није сачуван а на његовом месту стоји простији рад XIX стол. Али је сачувано једно крило првобитних царских двери. Друго крило нестало је за време светскога рата. Лево крило, данас склоњено из цркве, рађено је од липовог дрвета и високо је 1,16 м. а широко 0,39 м. Горњи део је заокружен а цела површина декорисана је дуборезом. Декорација је раздељена на три поља, која у средини имају заједнички рам од плетене орнаментике. Доњи рам такође је од плетених мотива, а заокружени део завршен је истим мотивом, као и заједнички, десни рам. У горњем пољу као декорација два пута је употребљен хексаграм: мањи у једном округлом оквиру са три омче, а већи, испреплетан геометријском линијом, има сличан али оштећен оквир. Испод тога, у глатком оквиру са стилизованим лишћем на ивици, израћен је фигурални рељеф у формату 0,29 м. x 0,17 м. претстављајући Арханђела Гаврила. Окренут је на десну страну, и његове ноге корачају у том правцу. Са јаким покретом издужена и мршава фигура Арханђела, са дугачким крилима, десном руком показује на Марију, која је била извајана на изгубљеном крилу, а левицом држи танак штап са крстом преко левог рамена. Драперија у контуру добро показује фигуру а површина обрађена је са веома финим линијама, које сасвим површинасто означавају боре. У појасу драперија је аранжирана веома широко, а испод хаљине види се зупчаста пвица кошуље. Глава је сразмерно ситна и потпуно типизована. Цео рељеф обраћен је у једној површини, из које се не диже ни један детаљ. Позадина је сасвим уједначена и удубљена, што даје контурни фигури нарочито оштар изглед. Доње, веће поље испуњавају три реда од по два медаљона. Сваки ред је потпуно једнако декорисан, а сигурно се је иста декорација продужавала и на изгубљеном крилу. У горњем реду извајани су двоглави орлови, у средњем орао, који коље зеца, а у доњем дивља мачка. Нарочито средњи мотив је чест у Јужној Србији, у Охриду и у Нерезима и упућује нас у време постанка цркве. У XIV стол. више се не појављују сличне стилизације.

Од икона, којих у цркви има приличан број, само једна заслужује пажњу због своје старости: то је икона Богородице са дететом, такозвано Умиленије. Икона је сликана на липовом дрвету, са уским и глатким оквиром. Доњи део, као обично, остао је без боје, јер је основа отпала, а делимично је изгорела од свећа. Богородица је насликана до појаса и обема рукама држи дете. Њена распулом покривена глава нагнута је у лево, а дете је милује десницом. Глава детета сасвим је окренута наопако тако да његово лице стоји водоравно до Богородичиног лица. У горњим угловима са сваке стране насликан је по један анђео са крилима и покривених руку. Позадина слике је скоро сасвим

изгубила своју некадашњу златну боју, а и пластично орнаментисанимб скоро је сасвим отпао. У самој техници на пр. обраде бора, а нарочито у начину моделсања лица ова икона показује толико архајских особина, да можемо време целог постанка поставити још у XIII стол.

Сл. 11. Икона Св. Богородице „Умиленије“.

Она је некада чинила, са осталим иконама, уметнички веома убедљиву целину са првобитним иконостасом, чији је фигурални декор такође велика реткост у средњем веку.

У вези са осталим, још мало познатим материјалом тога времена, црквица Св. Николе претставља значајан члан у хисторији развитака

средњевековне уметности, која баш у прелазно време на крају XIII стол. оскудева упоредним материјалом. А упознавањем овога споменика наћи ће се можда и фактор, који ће увести акцију за његово стручно реставрирање и чување.

Франце Месенел

INHALTSANGABE

DIE NIKOLAUSKIRCHE IN MARKOVA VAROŠ BEI PRILEP

Unter den mittelalterlichen Kirchlein in der Ortschaft Markova varoš bei Prilep in Südserbien, deren Zahl einst viel grösser war, ist am bemerkenswertesten die Nikolauskirche die, wie alle übrigen, zu einem Gutshof gehörte. Sie ist einschiffig und tonnengewölbt, von ungewöhnlicher Höhe bei sonst kleiner Breite und Länge. Ihre klare Form geht auf altrömische Grabtempel (San Urbano alla Cafarella!) zurück und hängt mit den kleinen Basiliken in Kastoria zusammen; der Bau ist jedoch heute ohne Seitenschiffe. Das Äussere ist als reiner Ziegelbau behandelt. Ober einem Steinsockel, der noch tiefer im aufgetragenen Erdreich steckt, sind einzelne Wände verschiedentlich dekoriert: alle sind in wagerechte Zonen geteilt, deren Ornamente das Flächenhafte nicht durchbrechen. Nur die Westwand hat in zwei Blendnischen noch ursprüngliche Fresken, an der Südwand sind Spuren von jüngeren Wandmalereien an Verputzresten sichtbar. Die Hauptmotive der Ziegeldekoration bilden Zickzackwellen, Kreuze, Mäander Sägezahn- und Blindarkaden. Die gesammte Dekoration klingt im Kranzgesims aus, das sich am Dach entlangzieht.

Inwendig bewahrt das schlecht beleuchtete Kirchlein noch ursprüngliche Fresken, die durch eine heute unkenntliche Inschrift ins Jahr 1299 datiert werden. Das ist zugleich das Entstehungsjahr des Kirchenbaues. Über der unteren Reihe von lebensgrossen Heiligenfiguren sind in zwei Reihen Szenen aus der Heilsgeschichte gemalt, die in der zweiten Reihe der Westwand durch den Tod Mariä unterbrochen sind. Im Halbrundfeld der Ost- und Westwand sind das Pfingstfest und Kristi Verwandlung gemalt. In der Apsis sind ober der Kirchenväterreihe zwei Engel in heller Kleidung gemalt, über ihnen Maria. Die Wölbung zieren sechzehn Prophetengestalten in zwei Reihen geordnet, die durch einen Mäander im Scheitel abgegrenzt sind. Im Stil der Fresken sind archaische Züge wahrnehmbar, doch sind sie durch ihre narrative Tendenz in der grossen Zahl von kleinmasstabigen Illustrationen dem Stil des XIV. Jahrh. nahegebracht.

Ausser den Fresken gehört zur ursprünglichen Kircheneinrichtung der linke Holzflügel der einstigen Ikonostasistür, mit Tierstilisierungen in Medaillon und einem figuralen Relief geziert. Der Verkündigungsenkel mit Stabkreuz und wallendem Gewand stand ursprünglich in inhaltlicher Verbindung mit Maria am verlorenen rechten Türflügel. Das Relief ist vollkommen flächenhaft behandelt und der Hintergrund so vertieft, dass der Umriss scharf erscheint. Auch das Ikon der Gottesmutter mit liebkozendem Kind dürfte, nach seinem charakteristischen Stil zu urteilen, der Entstehungszeit der Nikolauskirche nahestehen.